
ТКАЧЕНКО О.А.,
кандидат психологічних наук,
доцент, кафедра загальної та
вікової психології,
КПІ ДВНЗ «Криворізький
національний університет»,
м. Кривий Ріг

МОДЕЛЮВАННЯ ТЕКСТУАЛЬНОГО ПРОСТОРУ СИТУАЦІЇ ПСИХОЛОГІЧНОГО КОНСУЛЬТУВАННЯ ЯК УМОВА ВДОСКОНАЛЕННЯ ТЕХНІКИ РОЗУМІННЯ СМИСЛУ ПОВІДОМЛЕНЬ КЛІЄНТА

У статті презентована модель текстуального простору психологічної ситуації клієнта психологічної консультації, яка розроблена автором. Реалізація цієї моделі служить підставою для систематизації прийомів розуміння глибинних смислів повідомлень клієнта, що вдосконалює їх дослідження, формування та використання. Визначено критерії сформованості зазначених прийомів. Представлено результати емпіричного дослідження особливостей формування прийомів розуміння психологічної ситуації клієнт з використанням презентованої моделі.

Ключові слова: модель текстуального простору, когнітивний рівень текстуального простору, смисловий рівень текстуального простору, прийом розуміння психологічної ситуації клієнта.

В статье презентованная модель текстуального пространства психологической ситуации клиента психологической консультации, которая разработана автором. Реализация этой модели служит основанием для систематизации приемов понимания глубинных смыслов сообщений клиента, что совершенствует их исследование, формирование и использование. Определены критерии сформированности указанных приемов. Представлены результаты эмпирического исследования

© Ткаченко О.А., 2014

особенностей формирования приемов понимания психологической ситуации клиента с использованием презентованной модели.

Ключевые слова: модель текстуального пространства, когнитивный уровень текстуального пространства, смысловой уровень текстуального пространства, прием понимания психологической ситуации клиента.

In the article the model of textual space of the situation of psychological consultancy is represented. The above-mentioned model is worked out by the author as the result of theoretical-methodological analysis and applied achievements of Psychological Hermeneutics. The realization of this model serves as the basis for systematization of understanding techniques of the client's psychological situation, which, in its turn, improves their research, formation and usage in the consultative process. Special attention is paid to the techniques directed to the zone of textual space "interaction of semantic and cognitive levels of the client's text", the usage of which in a consultative dialogue improves a psychologist's understanding process of a hidden sense of a client's messages. In the article the description of the group of the researched techniques is given. The criteria and indexes of their formation are defined. The psycho-diagnostic procedure of its research is experimentally checked up by the author. The results of the empirical research of students-psychologists' formation of the understanding techniques of a hidden sense of a client's messages and peculiarities of their formation with the use of the presented model are described. The expediency of the usage of the model of textual space as an important component of the educational environment which provides future psychologists' formation of understanding techniques of the client's psychological situation and increasing their functionality is substantiated.

Key words: the model of textual space, the cognitive level of the textual space, the semantic level of the cognitive space, an understanding technique of the client's psychological situation.

Актуальність теми дослідження. Нестабільність умов сучасного життя українців породжує масу проблем особистісного плану у вирішенні яких люди все частіше звертаються за кваліфікованою допомогою спеціалістів. В таких умовах людина часто опиняється в нових для неї, ще не осмислених, життєвих ситуаціях. Прийняття рішення про поведінку ускладнене відсутністю в її досвіді готових схем, правил, алгоритмів, ефективність використання яких в зазначеній ситуації була б перевірена

раніше і не викликала сумніву. Клієнт звертається за допомогою до психолога-консультанта якщо відображена у власній смисловій сфері реальна життєва ситуація сприймається людиною як проблемна, іншими словами, з приводу проблемної психологічної ситуації. Практична психологія спрямована саме на роботу зі смисловою сферою особистості. Основа ефективної професійної діяльності практичного психолога – оволодіння процесом розуміння психологічної ситуації клієнта (ПСК). Проте, як показує практика не

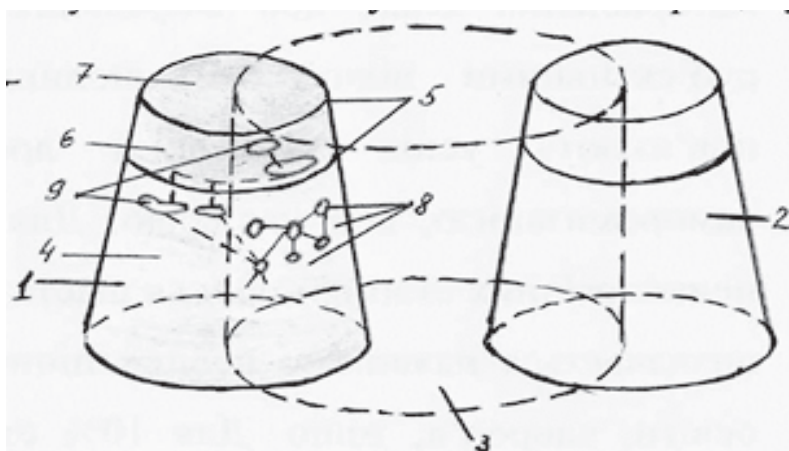

Рис. 1. Модель текстуального простору ПСК в ситуації психологічного консультування

1 – текстуальний простір клієнта; 2 – текстуальний простір психолога; 3 – спільний текстуальний простір клієнта і психолога; 4 – смисловий рівень тексту ПСК; 5 – когнітивний рівень тексту ПСК; 6 – наратив клієнта, представлений засобами внутрішньої мови; 7 – наратив клієнта, представлений вербальними та невербальними засобами; 8 – прихований смисл ПСК як стиснута схема психологічної проблеми клієнта; 9 – елементи текстуального простору, що задіяні в актах смислопородження, смислопобудови і складають концепти, конструкти, ідеологеми, наративні рамки, ядра смислу і т. ін.

всі дипломовані психологи здатні на належному рівні реалізовувати свою професійну діяльність, що актуалізує потребу у визначенні найбільш оптимальних шляхів професійної підготовки висококваліфікованих психологів.

В останні роки в якості наукового підґрунтя для вирішення такої задачі можна використовувати теоретико-методологічні і прикладні здобутки психологічної герменевтики як напряму досліджень, що вивчає проблеми розуміння та інтерпретації реальності, у тому числі психологічної реальності людини, її особистісного досвіду.

Мета даної статті полягає у визначенні наукового потенціалу психологічної герменевтики для рішення проблем забезпечення майбутніх психологів психотехнічними засобами роботи зі смислами повідомлень клієнта.

Аналіз досліджень проблеми, ви-

клад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. У ситуації надання психологічної допомоги найважливішими процедурами виступають розуміння й інтерпретація як попереднє структурування, подальше осмислення і пересмислення психологом інформації, трансльованої клієнтом. *Психогерменевтичне визнання текстуальної природи ПСК дозволяє представити її у вигляді багаторівневого текстуального простору, який складається з зовнішнього (когнітивного) та внутрішнього (смислового) рівнів (Н. В. Чепелева).* Такий текст можна віднести до багатосмислових об'єктів, які, зазвичай, мають приховану проблемність, що знаходить відображення в складності їхньої структури (Н. Ф. Каліна). ПСК можна представити у вигляді моделі, що включає ба-

гаторівневий текстуальний простір, у якому відбуваються процеси утворення значень і смислів (рис. 1).

У ситуації психологічного консультування скарга клієнта з'являється перед психологом у вигляді наративу, який є зовнішнім когнітивним рівнем тексту ПСК, результатом попередньої смислоутворюючої діяльності оповідача. Текст, на його зовнішньому рівні, є єдиним способом вираження смислової сфери однієї особистості для іншої, і в той же час ніколи не є повним і точним її вираженням. Це вносить значні труднощі у процес міжособистісного розуміння. Процес розуміння психолога буде переважно спрямований на внутрішній смисловий рівень тексту ПСК, на пошук її прихованого смислу – стиснутої схеми психологічної проблеми клієнта, на розуміння процесу смислоутворення, на визначення елементів текстуального простору, які беруть участь в окремих актах смислопородження, та на з'ясування особливостей їхнього функціонування.

При побудові цілісної моделі ПСК, необхідно відновити характер зв'язків між смисловим та когнітивним рівнями даних елементів, зрозуміти, яких саме труднощів зазнає клієнт під час вербалізації ПСК. Аналіз праць зарубіжних та вітчизняних психологів, в яких розглянуто дану проблему (Е. Бенвініст, Р. Бендлер, Дж. Бюджен-тал, Дж. Гриндер, Р. Кочунас, А. Лоуен, В. Райх, П. Рікер, П. З. Фрейд; Г. С. Абрамова, Ю. Є. Альошина, А. Ф. Бондаренко, Л. Ф. Бурлачук, Н. Ф. Калина, А. А. Леонтьев, Н. Ф. Литовченко, В. І. Олешкевич, М. Папуш, Є. Є. Сапогова, Т. М. Титаренко), дозволив виділити прийоми розуміння, використання яких допоможе вирішити зазначене завдання. Таким чином, було створено групу прийомів розуміння ПСК, що спрямовані на аналіз взаємозв'язку смислового та когнітивного рівнів тексту клієнта. До неї увійшли наступні прийоми.

Творче нерозуміння. Стимулює процес вербалізації, надає реальність

несформульованим думкам, почуттям, фантазіям, мріям, відокремити себе від навколишнього світу, емоцій, думок, і зробити останні об'єктом аналізу.

Диференціація семантичного й прагматичного аспектів тексту (співвідношення того, що говорить і з тим, як говорить): співвіднесення вербальних і невербальних аспектів поведінки клієнта; співвіднесення вербальних компонентів і емоційного тла їх появи; аналіз прояву емоцій у змісті висловлень (техніка емоційного паралелювання).

Аналіз випадків опущення, генералізації, викривлення, номеналізації.

Виявлення й пророблення ознак злиття, ретрофлексії, усвідомлювання, відходу.

Виявлення й пророблення конотативної семантики висловлень клієнта («Значеннєвого мерехтіння»): аналіз асоціацій; віднесення клієнта до його соціальної (частіше професійної) групи (виділення відповідних соціолектів); аналіз смислових контекстів слова; перейменування; аналіз впливу психотерапевтичної ситуації. Що склалася.

Розпізнавання в тексті клієнта презентативного ілюзіонізму, авторепрезентацій, антирепрезентацій.

Референція – співвіднесення висловлення з реальною «событийною» ситуацією: (стимулювання клієнта до детального, образного опису конкретних життєвих ситуацій, що містять проблему).

Розпізнавання актів означення: (вигадування, фантазування; диференціація аспектів фактичної й уявленої ситуації; опис конкретної ситуації очима іншої людини; акцентування уваги на неконгруентності у версіях клієнта – невідповідності між його реальним досвідом, усвідомленням і вираженням у комунікації (звернення уваги клієнта на те, що його усвідомлення не відповідає імперії, що розповідається); розпізнавання стереотипів спілкування.

Психолог сприймає наратив клієн-

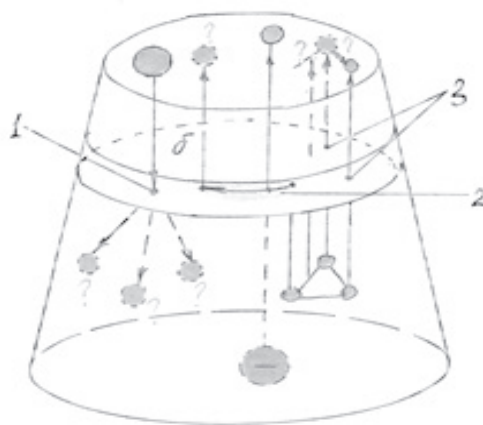

Рис. 2. Модель зони простору тексту ПСК «Взаємозв'язок смислового і когнітивного рівнів тексту клієнта»

Примітки: 1-смислове мерехтіння; 2-когнітивна схема, декларативна система значень, стереотип спілкування, помилкове усвідомлення дійсності, культурні коди, емоційний стан; 3- захисний механізм, опір і т. ін.

та, і в цілому ситуацію психологічного консультування як елемент дійсності в його просторово-часових характеристиках. Це служить причиною того, що вибір прийому розуміння ПСК часто прив'язується до особливостей того чи іншого етапу процесу консультування, тобто робиться акцент на часовій характеристиці. Такий же принцип покладений і в систему навчання психологічному консультуванню. Однак, часові межі виникнення, розвитку і переходу етапів процесу консультування досить розмиті, крім того, ті чи інші особливості текстів клієнта і консультанта можуть актуалізуватися на різних етапах. Тому, формуючи прийоми розуміння ПСК, закладаючи орієнтувальну основу розуміння-дії, ми пропонуємо зміщати акцент на просторову, структурну характеристику тексту клієнта, але, безумовно, з огляду на його мінливість у часі. Зону текстуального простору ситуації психологічного консультування «Взаємозв'язок смислового і когнітивного рівнів тексту клієнта» в його просторовій моде-

лі можна представити як порушення зв'язків між текстовими елементами по відношенню до гіпотетично існуючої площини б (рис. 2), яка може бути розташована на різних рівнях.

Передбачається, що такий підхід до процесу формування прийомів розуміння ПСК спростить виділення предметної основи розуміння-дії зі складного, багаторівневого, мінливого тексту ситуації психологічного консультування, спростить побудову відповідної орієнтувальної основи, і, до того ж, удосконалив систематизацію прийомів розуміння ПСК.

Найбільш надійним показником сформованості у студентів-психологів будь-якого прийому розуміння ПСК є його використання під час надання психологічної консультації. Тому для діагностики сформованості прийомів розуміння ПСК ми прагнули створити умови, що якомога більше нагадували б ситуацію психологічного консультування. В якості стимульного матеріалу студентам було запропоновано тексти, в яких відображалась ПСК. Тексти

пред'являлись групі студентів в усній формі, від першої особи, у вигляді нарративу клієнта. Перед студентами було поставлене питання: до яких дій Вам треба вдатися, щоб як найкраще зрозуміти ПСК? Тексти були створені на основі прикладів консультативних бесід, представлених в працях О.Ф. Бондаренка [1] та С.В. Васьківської [2].

Аналіз письмових звітів студентів здійснювався за принципом контент-аналізу. Як критерій аналізу виступали ознаки зазначених прийомів. За одиницю розрахунків, що є підставою для кількісного аналізу матеріалу, була прийнята поява ознак прийомів розуміння ПСК у тексті-звіті студента. В якості таких ознак виступали окремі слова, словосполучення, терміни, одиничні судження, смислові абзаци.

Про застосування прийомів, спрямованих на зону «взаємозв'язок смислового і когнітивного рівнів тексту клієнта» свідчить наявність наступних ознак:

- творчого нерозуміння (визнання необхідності стимулювання вербалізації, активного слухання), яке спрямоване на надання реальності несформульованим думкам клієнта, його почуттям, фантазіям, мріям, можливості відокремлення себе від навколишнього світу, власних емоцій, думок, і отримання можливості зробити останні об'єктом аналізу («Що мама відчуває, коли свариться з дочкою?», «Схоже, що клієнтка відчуває складність ситуації, бо спочатку не може її послідовно описати», «...розповідь допомагає зрозуміти...», «Запропонувати детально розповісти останній конфлікт з дочкою», «треба з'ясувати багато деталей», «мати каже що раніше в неї не вистачало часу на домашні турботи. А зараз?»);
- диференціації семантичного і прагматичного аспектів тексту клієнта – спроби співвіднесення того, що говориться і з тим, як говориться (Мати дійсно дуже схвилювана,

бо вірить що донька прагне до суїциду. В неї на очах сльози, приривається подих, міміка виражає страждання», «Дочка періодично демонструє думки про суїцид: «різати вени», «не витримаю такого життя»», «Мама виражає дуже сильне хвилювання, коли розповідає про проблеми дочки», «Жінка не хоче виставляти на показ свої хвилювання про поведінку Маринки, свої сумніви щодо себе як вихователя, свої зайві клопоти. Натомість, це виглядає так: переробить мою дочку», «Ні, щоб сказати прямо – моя донька заважає мені спокійно жити, вона мене дістала! Натомість, – бе-бе-бе, перевірте її інтелект, я ж мама, я хвилююсь за її розвиток»);

- розпізнавання конотативної семантики висловлень клієнта, тобто аналізу асоціацій, віднесення клієнта до його соціальної групи та виділення відповідних соціолектів, аналізу смислових контекстів слова, перейменування, аналізу впливу самої ситуації консультування («Сама нещодавно переїхала до міста. Може це її власні сумніви, по відношенню до себе. Що означає бути селючкою?», «Що саме мама має на увазі, коли називає власну доньку «необтесаною селючкою», «Мати приймає ярлики і сама їх підтримує: необтесана селючка, копуша, недотепа, безпомічна...»);
- аналізу випадків опущення, генералізації, викривлення, номеналізації («Жінка часто використовує слова (це, все, так), які треба уточнювати», «Жінка схильна вживати неконкретні слова – «все життя», «важко працювала», «жити важко», «все», «завжди» і таке інше, зрозуміло, чому їй складно розібратись»);
- розпізнавання презентативного ілюзійнізму, авторепрезентацій, антирепрезентацій («Мама переживає за те, які в неї склалися відносини з дочкою. Але вона не говорить про відносини, бо, мабуть, звинувачує себе за них. Більше мама говорить

- про життєві обставини», «Здається поведінка дочки доволі демонстра-тивна. Вона кричить, жбурляє щось кудись, доволі публічно та емоційно заявляє, що не витримає такого життя. Здається, що вона просто прагне уваги з боку дорослих, або просто уваги», «Мати розповідає про свої сумніви та турботи, здається, що вона готова визнати свої помилки у вихованні дочки»);
- аналізу опорів, психологічних захистів, стереотипів поведінки («Мама Маринки зовсім не говорить про себе як про учасника ситуації. Вона розповідає тільки про Маринку, і тільки наприкінці, ніби випадково просить допомогти їм обом. Складається враження, що вона відчуває свою провину», «Маринчина мама розповідає так, наче навіть сумніви виникають в неї самотійно. А її рішення тут ніби ні до чого. У всьому винна 6-річна Маринка. Невже не розуміє доросла людина, що сама впливає на поведінку дівчинки. Навряд», ««У нас не прийнято ділитись думками», - каже мама, ніби це не від неї залежить», «Свою провину за погані відносини і відсутність контакту з дочкою мама хоче списати на буденне життя та традиції, коли каже, що їй бракувало часу на розмови з дочкою. Та те, що в її сім'ї відверті розмови не традиційні»);
 - ознаки референції, визнання необхідності деталізованого, образного опису клієнтом конкретних життєвих ситуацій («Попросити клієнту образно, театральну, детально розповісти як вона відреагувала на скарги дочки», «попросити дочку щоб вона описала основні складні моменти її життя за останній час»).
- В констатувальному експерименті взяли участь 286 студентів-психологів КПІ ДВНЗ «КНУ» та КФ ЗНУ. Аналіз отриманих результатів кількості використання досліджуваних прийомів продемонстрував, що показник середнього арифметичного дорівнює 0,8 на

один письмовий звіт. Констатувати факт акцентування уваги студентами-психологами на наявності в тексті клієнта моментів невідповідності елементів текстуального простору ПСК на когнітивному та смисловому рівнях дозволили ознаки відповідних прийомів, що були відображені 43 % від загальної кількості звітів студентів. Таким чином, з'ясувалось, що студенти доволі рідко використовують ці прийоми.

Класичні та сучасні моделі навчання, які набули визнання в останні роки – діалогічного навчання, контекстного, індуктивного тощо, а також, наукові уявлення, в тому числі психогерменевтичні, про природу розуміння та особливості розуміння ПСК, дозволяють певним чином конкретизувати психолого-педагогічні умови, які необхідно створити для формування у майбутніх психологів досліджуваних прийомів [4]. На наш погляд, такими умовами можуть виступати: розгляд прийому розуміння по відношенню до різних ПСК, з урахуванням їх текстуальних характеристик; знання про історію виникнення і розвиток прийому в рамках різних теоретичних концепцій; знання про вимоги до процедури проведення; уявлення про можливі результати застосування прийому; визначення його місця в системі прийомів розуміння ПСК, спрямованих на інші зони текстуального простору [3], а також особливостей їхньої взаємодії, взаємодоповнення, взаємозаміни; знання шляхів перевірки результатів застосування. Забезпечення зазначених умов у формуальному експерименті відбувалось при постійному моделюванні текстуального простору.

У формуальному експерименті було задіяно 149 студентів-психологів: 66 – в експериментальній групі, 83 – у контрольній. За результатами експерименту показник середнього арифметичного щодо кількості використання досліджуваних прийомів на один письмовий звіт в експериментальній групі зріс з 0,6 до 3,1, у контр-

ольній – з 0,9 до 1,4. Наявність ознак сформованості досліджуваних прийомів в загальному об'ємі звітів в експериментальній групі зросла від 37 % до 72 %, в контрольній з 42 % до 51 %. Отримані дані переконливо свідчать про ефективність впровадження розробленої моделі при створенні зазначених вище психолого-педагогічних умов для формування у майбутніх психологів прийомів розуміння ПСК, спрямованих на зону «взаємозв'язок смислового і когнітивного рівнів тексту клієнта».

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Отже, прийом розуміння ПСК розглядається нами як заданий спосіб розуміння-дії, що значною мірою визначається особливостями елементів текстуального простору ПСК, на які вона спрямована і які складають її предметну основу. Техніку розуміння ПСК можна визначити

як систему прийомів розуміння ПСК. На основі розробленої моделі текстуального простору психотерапевтичної ситуації створено цілісну систему прийомів розуміння ПСК, частину якої складають прийоми, спрямовані на зону «взаємозв'язок смислового і когнітивного рівнів тексту клієнта». Створена система покладена в основу розробки діагностичної процедури дослідження особливостей сформованості цих прийомів, створення психолого-педагогічних умов їх формування, та підвищення системності використання в консультативному процесі. Таким чином, можна сміливо стверджувати, що психологічна герменевтика володіє потужним науковим потенціалом не тільки в теоретичній площині розвитку сучасної психології, але перспективним напрямом для вирішення проблем психологічної практики.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бондаренко А. Ф. Психологическая помощь: теория и практика. – Изд. 3-е, испр. и доп. [Текст] / Александр Федорович Бондаренко. – М.: Независимая фирма «Класс», 2001. – 336 с. (Библиотека психологии и психотерапии. Вып. 94).
2. Васьківська С.В. Основи психологічного консультування: Навч. Посіб. [Текст] / Світлана Василівна Васьківська – К.: Четверта хвиля, 2004. – 256 с.
3. Ткаченко О. А. Особливості використання студентами-психологами прийомів розуміння психологічної ситуації клієнта [Текст] / О. А. Ткаченко // Вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут». Філософія. Психологія. Педагогіка : зб. наук. праць. – Київ : ІВЦ «Політехніка», 2004. – № 3. – С. 121-124.
4. Ткаченко О.А. Психолого-педагогічні умови формування у майбутніх психологів прийомів розуміння психологічної ситуації клієнта [Текст] / О. А. Ткаченко // Освіта регіону. Політологія. Психологія. Комунікації. Український науковий журнал. - Луцьк, 2011. – № 3 – С. 390-394.